

**СИСТЕМА ЧИННИКІВ УПЛИВУ НА РОЗВИТОК, ФОРМУВАННЯ
Й ЕФЕКТИВНЕ ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ**

**СИСТЕМА ФАКТОРОВ ВЛИЯНИЯ НА РАЗВИТИЕ, ФОРМИРОВАНИЕ И ЭФФЕКТИВНОЕ
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ**

**SYSTEM OF FACTORS AFFECTING THE DEVELOPMENT, FORMATION AND EFFECTIVE
USAGE OF LABOUR RESOURCES IN AGRICULTURAL ENTERPRISES**

Величко О. В.

Канд.екон.наук, доцент кафедри економіки підприємства ім. проф. І.Н. Романенка
Національного університету біоресурсів і природокористування України

Величко О. В.

Канд.экон.наук, доцент кафедры экономики предприятия им. проф. И.Н. Романенко
Национального университета биоресурсов и природопользования Украины

Velichko O. V.

PhD in Economics, Associate Professor of Economics of Enterprise Department named
after prof. I.V.Romanenko, National University of Life and Environmental Sciences of
Ukraine

Анотація

У статті розкрито сутність соціально-економічної категорії «трудові ресурси сільськогосподарських підприємств» як природної бази формування трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств відповідно до вимог ринкової економіки з відображенням продуктивних та кваліфікаційно-освітніх здібностей сільського населення. Систематизовано основні чинники впливу на розвиток, формування та ефективність використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств шляхом розподілу їх на економічні, правові, соціальні, демографічні, екологічні та територіальні.

Ключові слова: трудові ресурси, чинники, ефективність, сільськогосподарські підприємства.

Аннотация

В статье раскрыта сущность социально-экономической категории «трудовые ресурсы сельскохозяйственных предприятий» как естественной базы формирования трудовых ресурсов сельскохозяйственных предприятий в соответствии с требованиями рыночной экономики с отображением производительных и квалификационно-образовательных способностей сельского населения. Систематизированы основные факторы влияния на развитие, формирование и эффективность использования трудовых ресурсов сельскохозяйственных предприятий путем разделения их на экономические, правовые, социальные, демографические, экологические и территориальные.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, факторы, эффективность, сельскохозяйственные предприятия.

Abstract

The paper reviews the essence of the socio-economic category «labor resources of agricultural enterprise» as a natural base of agricultural enterprises labour force formation according to the market economy requirements with the reflection of productive and educational qualification and skills of the rural population. The main factors affecting the development, formation and efficiency of labour resources of agricultural enterprises are systematized. The economic, legal, social, demographic, environmental and territorial components are defined.

Key words: labor resources, factors, efficiency, agricultural enterprises.

Постановка проблеми. Збільшення виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції та підвищення її ефективності багато в чому залежать від рівня забезпеченості аграрних формувань трудовими ресурсами. До важливих економічних і соціальних умов, які зумовили зниження ефективності використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств, можна віднести дисбаланс попиту і пропозиції робочої сили на ринку праці, низький рівень оплати праці, занепад соціальної інфраструктури в сільській місцевості. Виникнення і загострення цих проблем у ринкових умовах значною мірою спричинено браком мотиваційних чинників та організаційно-економічного механізму регулювання трудових відносин у галузі, відставанням розвитку об'єктів соціальної інфраструктури і занепадом сфери соціального обслуговування населення. З огляду на це проблема удосконалення соціально-трудових відносин, мотивації праці та підвищення її продуктивності стає дедалі гострішою. Це актуалізує необхідність її вивчення та аналізу з метою розробки практичних заходів щодо відродження галузі, зростання виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення ефективності використання трудових ресурсів аграрних підприємств.

Трансформаційні процеси в суспільстві, інтеграція економічних досліджень відомих дослідників країн із розвинутою ринковою економікою, входження України у світове економічне співтовариство зумовляють необхідність комплексного аналізу проблеми формування й ефективного використання трудових ресурсів в аграрних підприємствах, дослідження та залучення в дію тих факторів, що є суттєвими в умовах становлення ринкової соціально орієнтованої економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблем формування й ефективного використання трудових ресурсів на сільськогосподарських підприємствах в умовах глобалізаційних процесів присвячені роботи В. Андрійчука, Д. Богині, О. Бугуцького, А. Колота, Г. Куликова, Г. Купалової, Е. Лібанової, М. Маліка, М. Орлатого, П. Саблука, В. Юрчишина, К. Якуби та багатьох інших. Проте, незважаючи на широкий спектр науково-методичних підходів до дослідження, недостатньо опрацьованими залишаються питання пріоритетних напрямів аграрної політики щодо ефективного використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств.

Це й зумовило вибір напрямку дослідження в науковому і практичному аспектах.

Мета дослідження – узагальнення досвіду вітчизняних науковців у вирішенні теоретичних питань, пов'язаних із визначенням трудових ресурсів як одного з найважливіших елементів ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств та обґрунтуванням чинників підвищення ефективності їх використання.

Виклад основного матеріалу.

Трудові ресурси – це, в першу чергу, соціально-економічна категорія, в якій продуктивні сили та виробничі відносини взаємно обумовлюють одне одного. Як соціально-економічна категорія, поняття «трудові ресурси» є сукупністю носіїв чинної та потенціальної робочої сили і тих відносин, що виникають у процесі її відтворення (формування, розподілу, використання) [11, с. 6]. В економічному словнику поняття «трудові ресурси» – це частина населення країни, яка здатна до трудової діяльності [5, с. 337]. Основними критеріями приналежності людини до трудових ресурсів названо стан здоров'я і вік.

Згідно з енциклопедичним визначенням, трудові ресурси – це «наявна маса живої праці, інтеграційні трудові можливості працездатного населення, реальна здатність створювати блага сукупного працівника суспільства» [3, с. 696]. На думку В. Чуракова, трудові ресурси – це «сукупність живих індивідів, що володіють здатністю до праці, є носіями соціальних, демографічних, фізіологічних, психологічних, національних та інших рис, які вони проявляють у процесі суспільного виробництва» [12, с. 39].

У сучасній навчальній літературі пропонується розуміти трудові ресурси як сукупність здатних до праці людей, що безпосередньо беруть участь у матеріальному виробництві та духовному житті суспільства, тобто це повний запас ресурсів праці, який складається з людей, зайнятих суспільно корисною працею у всіх сферах виробництва та потенціально здатних до праці [4, с. 61]. В. Машенков та І. Мальцев до складу трудових ресурсів відносять ту частину населення, що володіє сукупністю фізичних і духовних здібностей, які дають їй змогу працювати [9, с. 7].

О. Бородіна тлумачить категорію «трудові ресурси» як сукупність людей, здатних до праці, відзначаючи, що у народногосподарському аспекті трудові ресурси – сукупність населення працездатного віку та населення пенсійного віку, а також підлітки віком 12-15 років, які беруть участь

у суспільному виробництві [1, с. 35]. У той час як В. Салін та Є. Шпаковська розглядають трудові ресурси дещо ширше – як частину населення країни, яка за віком і станом здоров'я фактично працює чи здатна до праці [10, с. 42].

У своїх дослідженнях К. Якуба виходить із того, що «живі індивіди володіють здатністю не тільки створювати засоби до життя, а й – до продовження цього життя через демовідтворювальні процеси, тому трудові ресурси – це якісна сукупність людей, здатних створювати споживчі вартості, засоби до життя в процесі виробництва і водночас – відтворювати людське суспільство» [13, с. 16]. Дослідник О. Крисальний характеризував трудові ресурси як якісну сукупність виробників, що створюють матеріальні та духовні цінності, послуги й інші блага для усього народу [6, с. 256].

На нашу думку, доцільне обґрунтування сутності соціально-економічної категорії «трудова ресурси сільськогосподарських підприємств» як природної бази формування трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств відповідно до вимог ринкової економіки з відображенням продуктивних та кваліфікаційно-освітніх здібностей сільського населення.

Важливими умовами соціально-економічного розвитку України можна вважати активізація людського чинника, удосконалення політики зайнятості. Від успіху перетворень у сфері зайнятості залежать можливості економічного зростання і піднесення національного добробуту. Ефективне використання й управління діяльністю людини повинно мати пріоритетне значення і для розвитку економіки в цілому, і для галузі сільського господарства зокрема. Слід зауважити, що питання трудового потенціалу і трудових ресурсів уже десятки років становлять провідну проблему на сільськогосподарських підприємствах. Оскільки саме трудові ресурси можна охарактеризувати як рушійну силу й найголовніший чинник успішного функціонування сільськогосподарського підприємства. Як зазначає Н. Брянцева, коли підприємство навчить-

ся ефективно управляти працею, це допоможе йому вирішити головні проблеми виробництва, зміцнити свої позиції на ринку і досягти високого рівня розвитку. Наразі, за слушним твердженням авторки, без трудових ресурсів не зможе існувати жодна галузь, господарство [2]. При цьому соціально-трудова відносина пов'язані із захистом працівників підприємств під впливом комплексу техногенних та природних, економічних, біологічних (вік, здоров'я, працездатність) факторів і проявляються у вигляді взаємозв'язку між працівником і роботодавцем, працівником і державою, роботодавцем та державою.

Систематизація поглядів науковців на природу трудових ресурсів дає підстави для твердження, що на розвиток, формування й ефективне використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств впливає низка чинників, зокрема: економічні, правові, соціальні, демографічні, екологічні й територіальні (рис. 1).

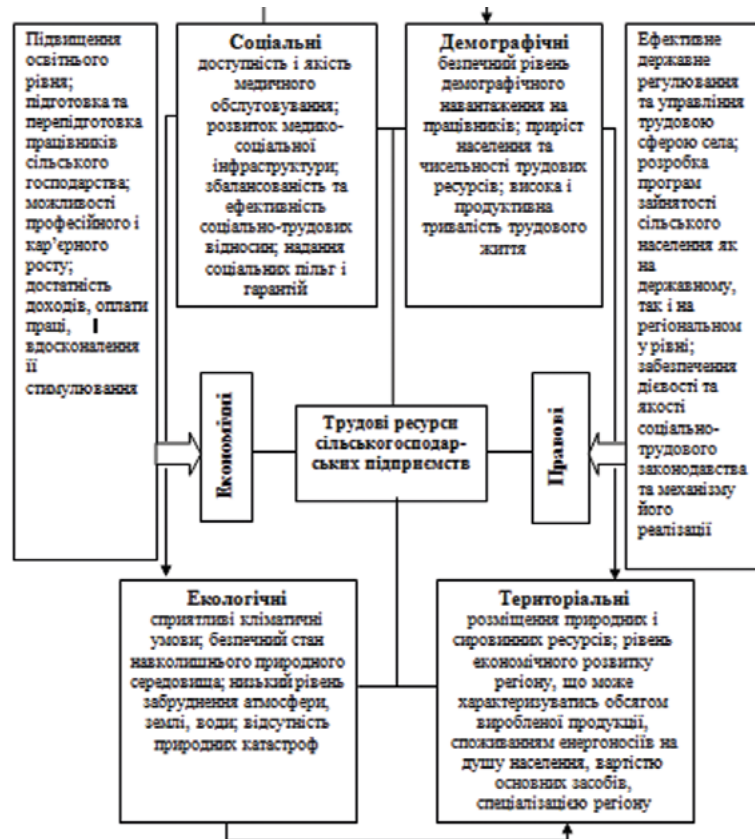

Рис. 1. Система чинників впливу на розвиток, формування й ефективне використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств.

Розроблено автором.

До економічних чинників слід віднести підвищення освітнього рівня; підготовку та перепідготовку працівників сільського господар-

ства; можливості професійного і кар'єрного росту; достатність доходів, оплати праці, вдосконалення її стимулювання тощо.

Правові чинники полягають у ефективно-му державному регулюванні та управлінні трудовою сферою села, розробкою програм зайнятості сільського населення як на державному, так і на регіональному рівнях, забезпеченні дієвості та якості соціально-трудового законодавства й механізму його реалізації.

Соціальні чинники відіграють важливу роль у розвитку, формуванні й ефективно-му використанні трудових ресурсів сільських територій. Зокрема, до соціальних чинників слід віднести такі: доступність і якість медичного обслуговування, розвиток медико-соціальної інфраструктури, збалансованість та ефективність соціально-трудоких відносин, надання соціальних пільг і гарантій. Демографічні чинники характеризуються безпечним рівнем демографічного навантаження на працівників; приростом населення та чисельністю трудових ресурсів; високою і продуктивною тривалістю трудового життя.

На сучасному етапі значно зростає вплив екологічних чинників на розвиток, формування й ефективне використання трудових ресурсів сільських територій. Стан і зміна навколишнього природного середовища, пов'язані з результатами господарської діяльності, активно впливають на здоров'я сільського населення. Погоджуємося з думкою Е. Лібанової, що здоров'я – це «незамінний, безцінний та універсальний засіб для досягнення всього розмаїття життєвих цілей індивіда, найнеобхідніших умов для повноцінного розвитку людини, виконання нею своїх численних функцій, пов'язаних із трудовою діяльністю» [8, с. 75].

Територіальні чинники слід розуміти як розміщення природних і сировинних ресурсів, клімат, рівень економічного розвитку регіону, що може характеризуватись обсягом виробленої продукції, споживанням енергоносіїв на душу населення, вартістю основних засобів, спеціалізацією регіону.

Використання трудових ресурсів в аграрному виробництві об'єктивно відрізняється й визначається природними умовами, щільністю населення, станом місцевих сільськогосподарських підприємств, розвитком несільськогосподарських сфер зайнятості в конкретній місцевості, землезабезпеченістю, продуктивністю праці, розміром заробітної плати тощо. Частина факторів

впливає на використання трудових ресурсів безпосередньо, інші – через діяльність людини.

Варто зазначити, що значною проблемою можна вважати недовикористання потенціалу трудових ресурсів на сільськогосподарських підприємствах, бо мотивація майже відсутня. До важливих чинників, що нині виступає мотивацією до праці, віднесемо конкуренцію за робоче місце через те, що пропозиція трудових ресурсів значно перевищує попит. Тому необхідно задіяти систему мотивації працівників, створювати для них певні сприятливі умови, виплачувати зарплатню належного рівня, надбавки та премії за виконання поставлених завдань.

На сучасний стан, формування і використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств важливий вплив має специфіка зайнятості сільського населення. На думку О. Кузьмака, специфіка зайнятості в сільській місцевості, порівняно з міською, полягає в наступному [7]: нижчому рівні розвитку в ній виробничих і невиробничих галузей; сезонності сільськогосподарського виробництва як однієї з найважливіших особливостей сфер зайнятості на селі; різному співвідношенні виробничих і невиробничих галузей; переважанні сільського господарства (відповідно панівною сферою зайнятості на селі залишається сільськогосподарське виробництво, де в окремих регіонах частка працівників сягає 80%).

Однак через нерівномірність сільськогосподарського виробництва, його сезонність та різноманітність умов рівень розвитку зайнятості працівників у аграрних формуваннях різний. Різняться він і в межах окремих груп трудових ресурсів. Зайнятість населення характеризує рівень використання трудових ресурсів. Вона є основою матеріального забезпечення та умовою відтворення робочої сили сільськогосподарських підприємств [9].

Таким чином, зростання зайнятості трудових ресурсів на сільськогосподарських підприємствах має супроводжуватися підвищенням ефективності його використання. Одним із стратегічних напрямів вивчення даної надзвичайно важливої соціально-економічної проблеми в умовах надлишку та неповного використання робочої сили виступає формування раціональної зайнятості у виробництві, за якої забезпечувалися б нормальна працезавантаженість, продуктивність і оплата праці в усіх формах господарювання на селі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Добробут держави та перспективи її сталого економічного розвитку залежать від широкого спектра факторів, проте вирішальну роль у соціально-економічному прогресі будь-якого суспільства відіграє людина – з її здатністю до соціальної взаємодії, навчання та продуктивної праці. Серед основних факторів сільськогосподарського виробництва визначальна роль належить трудовим ресурсам. Саме люди з їх багатомісним досвідом, практичними навичками й теоретичними знаннями є головною продуктивною силою суспільства, тобто поряд із засобами виробництва, землею необхідним виробничим фактором є пра-

ця, а носіями здатності працювати – трудові ресурси.

Дослідження трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств повинно супроводжуватись не тільки оцінкою наявних можливостей населення працювати, а й того, як ці можливості реалізуються. Для цього слід враховувати рівень їх використання в регіоні, який характеризується показниками зайнятості, економічної активності населення, безробіття, відповідністю кваліфікації працівників сільськогосподарських підприємств професійним навичкам.

Перелік літератури та джерел інформації

1. Бородіна О. М. Людський капітал на селі: наукові основи, стан, проблеми розвитку: [монографія] / О. М. Бородіна. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 277 с.
2. Брянцева Н. А. Основні чинники підвищення ефективності використання трудових ресурсів на сільськогосподарських підприємствах / Н. А. Брянцева // Вісник ХНТУСГ ім. П. Василенка. – 2013. – Вип. 133. – С. 88-91.
3. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3: [редкол. С. В. Мочерний та ін.]. – К.: Вид. центр «Академія», 2002. – 952 с.
4. Економіка сільського господарства: [підручник] / О. І. Здоровцов, А. І. Касьянов, В. І. Мацибора та ін. – К.: УСГА, 1993. – 320 с.
5. Економічний словник-довідник / [ред. С. В. Мочерний]. – К.: Феміна, 1995. – 368 с.
6. Экономический словарь агропромышленного комплекса [сост. А. В. Крисальный; ред. А. А.Сторожук]. – К.: Урожай, 1986. – 336 с.
7. Кузьмак О. І. Раціональне використання сільського трудового потенціалу: дис... канд. екон. наук: 08.07.02 / О.І. Кузьмак; Тернопільський держ. економічний ун-т. — Тернопіль, 2006. — 259 с.
8. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій: [ред. Е. М. Лібанова]. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2006. – 356 с.
9. Машенков В. Ф. Формирование и использование рабочей силы в сельском хозяйстве / В. Ф. Машенков, И. Е. Мальцев. – М.: Агропромиздат, 1988. – 159 с.
10. Салин В. Н. Социально-экономическая статистика: [учебник] / В. Н. Салин, Е.П. Шпаковская. – М.: Юристъ, 2004. – 461 с.
11. Чалий О. І. Трудові ресурси: аспекти формування та розвитку: [монографія] / О. І. Чалий, А. В. Лобза. – Д.: ДДФЕІ, 2003. – 96 с.
12. Чураков В. Я. Актуальные проблемы использования трудовых ресурсов села / В. Я. Чураков. – М.: Колос, 1972. – 272 с.
13. Якуба К. І. Жінки в трудовому потенціалі села: [монографія] / К. І. Якуба. – К.: ІАЕ УААН, 1998. – 280 с.

Матеріал надійшов 24.02.2016 р.